

Stimuleringsregeling Gezonde relaties & seksualiteit

Actielijn 8

Seksuele en relationele vorming en integriteit op de Pabo

Ervaring van aankomende en beginnende leerkrachten

| Fase 2: Onderzoek |
Januari - april 2021

Seksuele en relationele vorming en integriteit op de Pabo

Ervaring van aankomende en beginnende leerkrachten

Utrecht, mei 2021

Sanne Olofsen, Iris Coehoorn, Elsemiek Schepers, Alicia Euwema en Elsbeth Reitzema
Projectnummer: NL1510SV

Rutgers en Stichting School & Veiligheid, 2021

Samenvatting

In 2021 voerden Rutgers en Stichting School & Veiligheid een vragenlijstonderzoek uit onder leerkrachten in het basisonderwijs. Dit onderzoek is onderdeel van het 'Stimuleringsprogramma Gezonde Relaties en Seksualiteit' van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). In totaal namen 71 aankomende en 23 beginnende leerkrachten deel aan het onderzoek. Het onderzoek richt zich op seksuele en relationele vorming en seksuele integriteit. Hoe kijken leerkrachten aan tegen het geven van relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit? In hoeverre heeft het onderwijs op de pabo hen voldoende voorbereid op de praktijk en wat zijn hun ervaringen in de praktijk?

Het doel van het onderzoek is pabo-opleidingen inzichten en aanbevelingen te geven in verbetermogelijkheden om toekomstige leerkrachten voor te bereiden op het geven van relationele en seksuele vorming. En hen vaardigheden mee te geven die nodig zijn om seksuele integriteit te kunnen waarborgen.

Uit het onderzoek blijkt dat leerkrachten het als hun taak zien om les te geven over relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit te waarborgen. Bijna een derde van de aankomende leerkrachten en ruim de helft van de beginnende leerkrachten heeft echter geen les gehad over relationele en seksuele vorming op de pabo. De meeste aankomende leerkrachten hebben daarnaast ook nooit relationele en seksuele vorming gegeven (tijdens hun stageperiode). Er blijkt onvoldoende aandacht voor dit onderwerp te zijn op de pabo, zowel op *vakinhoudelijk gebied* als op *vakdidactisch* en *pedagogisch gebied*. Omtrent het waarborgen van een veilig klasklimaat lag de focus in de opleiding vooral op het creëren van een veilig klasklimaat in het algemeen. Er was weinig specifieke aandacht voor de verschillende aspecten van relationele en seksuele vorming. Slechts een kwart van de beginnende leerkrachten voelde zich na het afronden van de pabo voldoende voorbereid om een veilig klasklimaat te waarborgen rondom relationele en seksuele vorming. Leerkrachten hebben dus behoefte aan betere voorbereiding op de praktijk.

Op basis van de onderzoeksuitkomsten worden enkele aanbevelingen gedaan voor het verbeteren van het onderwijs over relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit op de pabo.

Inhoud

Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Doelstellingen	5
1.3 Onderzoeksvragen	5
1.4 Onderzoeksmethode	5
1.5 Respondenten	6
Resultaten	9
2.1 Attituden ten opzichte van relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit	9
2.2 Voorbereiding op het geven van relationele en seksuele vorming en waarborgen van seksuele integriteit	9
2.3 Relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit in de praktijk	17
Conclusie en discussie	23
3.1 Onderzoeksvragen	23
3.2 Sterktes en beperkingen	25
3.3 Aanbevelingen	26

Inleiding

1.1 Aanleiding

Dit onderzoek maakt onderdeel uit van het impulsproject om te werken aan (betere) inbedding van de seksuele integriteit en relationele en seksuele vorming in de lerarenopleidingen. Dit project wordt met financiering van VWS uitgevoerd in samenwerking met Rutgers en Stichting School & Veiligheid en is onderdeel van het 'Stimuleringsprogramma relationele en seksuele vorming in het onderwijs' van het ministerie van VWS. Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de ervaringen van aankomende en beginnende leerkrachten primair onderwijs in het lesgeven over relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit. Daarnaast is gekeken in hoeverre het onderwijs aan de pedagogische academie voor het basisonderwijs (pabo) hen hierop voldoende voorbereid heeft. Tot slot is in kaart gebracht wat nodig is om toekomstige leerkrachten goed toe te rusten op de onderwijspraktijk.

1.2 Doelstellingen

De doelen van het onderzoek zijn:

- Inzicht krijgen of en in welke mate aankomende en beginnende leerkrachten zich voldoende voelen toegerust vanuit de pabo om relationele en seksuele vorming te geven en te werken aan seksuele integriteit.
- Meer inzicht krijgen in de huidige ervaringen, lastigheden en uitdagingen van aankomende en beginnende leerkrachten in het primair onderwijs met het lesgeven over relationele en seksuele vorming, het adequaat omgaan met seksueel gedrag en vragen van kinderen in de klas en het zorg dragen voor een veilige leeromgeving en omgang met ouders.
- Inzicht krijgen welke onderdelen (vakinhoudelijk, pedagogisch en didactisch) de aankomende en beginnende leerkrachten als relevant, passend en belangrijk zien voor de pabo om toekomstige leerkrachten goed toe te rusten op de onderwijspraktijk.

1.3 Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen zijn:

1. Welke attitude hebben aankomende en beginnende leerkrachten ten opzichte van het belang van aandacht voor relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit op de pabo?
2. In hoeverre voelen aankomende en beginnende leerkrachten in het primair onderwijs zich vanuit de pabo *voorbereid* op het geven van relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit?
3. Welke *ervaring* hebben aankomende en beginnende leerkrachten in het primair onderwijs met het geven van relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit in de praktijk?
4. Wat is er volgens aankomende en beginnende leerkrachten in het primair onderwijs *nodig* in de pabo om hen voldoende toe te rusten op het geven van relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit?

1.4 Onderzoeksmethode

Het onderzoek werd uitgevoerd door middel van een online vragenlijst. De vragenlijst was zowel voor aankomende als beginnende leerkrachten primair onderwijs. De vragenlijst werd verspreid via Facebook en LinkedIn, en via email aan lerarenopleiders en/of coördinatoren van pabo's. In totaal waren 98 vragenlijsten ingevuld. Vier respondenten werden niet meegenomen in huidig onderzoek, omdat zij meer dan vijf jaar werkervaring hadden. Dit betekent dat in totaal 94 respondenten de vragenlijst volledig hebben ingevuld. Dit rapport beschrijft de resultaten van deze 94 respondenten.

In het rapport worden de volgende definities aangehouden:

- **Aankomende leerkrachten:** leerkrachten die in het derde of vierde jaar van de pabo zitten. Deze studenten kunnen ook al werkzaam zijn als leerkracht.
- **Beginnende leerkrachten:** leerkrachten die de pabo hebben afgerond en maximaal 5 jaar werkzaam zijn als leerkracht sinds het afronden van hun studie.
- **Seksuele integriteit:** het bewust, respectvol en verantwoordelijk omgaan met de eigen seksualiteit en gender en die van de ander.
- **Relationele en seksuele vorming:** kinderen en jongeren ondersteunen bij een gezonde seksuele ontwikkeling en hen leren seksueel verantwoorde keuzes te maken, door aandacht voor kennisoverdracht, vaardigheden en attitude over relaties en seksualiteit.

De respondenten werden bevestigd op hun attitude ten opzichte van relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit, hun ervaren mate van voorbereiding op de pabo, en hun ervaringen in de praktijk. Hierbij werd niet enkel bevestigd op de vakinhoudelijke bekwaamheid, maar ook op de vakdidactische en pedagogische bekwaamheid van de leerkracht. Immers, naast inhoudelijke bekwaamheid hebben leerkrachten vakdidactische bekwaamheid nodig om de kennis over te kunnen brengen op leerlingen. Ook hebben ze pedagogische bekwaamheid nodig om een veilig klasklimaat te kunnen waarborgen en zorg te dragen voor het emotioneel en lichamelijk welbevinden van kinderen. Een veilig klasklimaat is essentieel voor leerlingen om te kunnen leren, en rondom relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit kan dit uitdagend zijn voor een leerkracht.

1.5 Respondenten

Tabel 1 geeft de algemene achtergrondinformatie van de respondenten. De vragenlijsten waren afkomstig van 71 aankomende leerkrachten en 23 beginnende leerkrachten. Van de aankomende leerkrachten is een meerderheid met het derde studiejaar bezig. De meerderheid van de respondenten identificeert zich als vrouw (N=58), 15 respondenten identificeren zich als man en een respondent identificeert zich als genderfluïde.

Respondenten doen/deden de pabo op verschillende opleidingen. Een kwart van de aankomende leerkrachten studeert aan de Hogeschool Leiden. Van de beginnende leerkrachten studeerde ruim een op de vijf respondenten aan de Hogeschool Utrecht. Bijna de helft van de beginnende leerkrachten heeft drie tot vier jaar werkervaring sinds het afronden van de pabo. Twee respondenten hebben minder dan een jaar werkervaring en twee respondenten hebben voor vier tot vijf jaar werkervaring.

Tabel 1. Achtergrondinformatie aankomende leerkrachten en beginnende leerkrachten (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
Leeftijd				
19 of jonger	6	8,5	0	0,0
20-24	47	66,2	3	13,0
25-29	11	15,5	16	69,6
30 of ouder	7	9,9	4	17,4
Gender				
Man	12	16,9	3	13,0
Vrouw	58	81,7	20	87,0
Gender fluïde	1	1,4	0	0,0
Aankomend/beginnend				
Afgerond	-	-	23	24,5
Nog bezig, derde jaar	46	48,9	-	-
Nog bezig, vierde jaar	24	25,5	-	-
Nog bezig, zijinstroom	1	1,1	-	-

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
Opleiding				
NHL Stenden Hogeschool	0	0,0	2	8,7
Hogeschool Leiden	18	25,4	1	4,3
Hogeschool Rotterdam	0	0,0	1	4,3
KPZ	2	2,8	1	4,3
iPabo	0	0,0	1	4,3
Thomas More	0	0,0	1	4,3
Windesheim	2	2,8	0	0,0
CH Ede	1	1,4	0	0,0
Avans	1	1,4	0	0,0
Hanze Hogeschool Groningen	1	1,4	2	8,7
Hogeschool Arnhem Nijmegen	2	2,8	2	8,7
Hogeschool De Kempel	0	0,0	2	8,7
Saxion Hogeschool Enschede	0	0,0	1	4,3
Hogeschool Zeeland	6	8,5	0	0,0
Fontys Hogeschool Eindhoven	4	5,6	0	0,0
Hogeschool VIAA	2	2,8	0	0,0
Iselinge Hogeschool	10	14,1	0	0,0
Hogeschool Utrecht	11	15,5	5	21,7
Marnix Academie	1	1,4	2	8,7
Den Haagse Hogeschool	1	1,4	0	0,0
Driestar Hogeschool	7	9,9	0	0,0
Anders	2	2,8	2	8,7
Werkervaring na studie				
<1 jaar	-	-	2	8,7
1-2 jaar	-	-	8	34,8
3-4 jaar	-	-	11	47,8
4-5 jaar	-	-	2	8,7

Tabel 2 laat zien op wat voor scholen respondenten werkzaam zijn en aan welke klassen zij lesgeven. Vrijwel alle respondenten geven les op het primair onderwijs, vijf aankomende leerkrachten zijn werkzaam in het speciaal onderwijs. Ongeveer de helft van de respondenten geeft les op een openbare/algemeen bijzondere school. De scholen waar de respondenten werkzaam zijn, zijn met name gevestigd in (zeer) sterk en matig stedelijk gebied. De proportie leerlingen met migratieachtergrond was bij ruim 80% van de leerkrachten 0-50%. De klassen waaraan leerkrachten lesgeven is verdeeld over onderbouw, middenbouw en bovenbouw.

Tabel 2. Schooltype waarop, en klassen waaraan aankomende en beginnende leerkrachten lesgeven (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
Type onderwijs				
Primair onderwijs	68	90,7	22	95,7
Speciaal onderwijs	5	6,7	0	0,0
Anders: speciaal basisonderwijs en internationale schakelklas	2	2,7	1	4,3
Momenteel werkzaam op schooltype				
Openbaar/algemeen bijzonder	37	45,1	12	50,0
Rooms-Katholiek	15	18,3	6	25,0
Gereformeerd/reformatorisch	5	6,1	0	0,0
Protestants-Christelijk	21	25,6	3	12,5
Islamitisch	1	1,2	0	0,0
Weet ik niet	1	1,2	1	4,2

Anders, namelijk (SBO, internationaal)	2	2,4	2	8,3
Stedelijkheid				
(Zeer) sterk stedelijk	46	64,8	10	43,5
Matig stedelijk	14	19,7	10	43,5
Weinig tot niet stedelijk	7	9,9	0	0,0
Onbekend	4	5,6	3	13,0
Leerlingen met migratieachtergrond				
0-25%	46	64,8	10	43,5
25-50%	14	19,7	10	43,5
50-75%	7	9,9	0	0,0
75-100%	4	5,6	3	13,0
Geeft les aan...*				
Onderbouw	16	20,5	4	16,0
Middenbouw	27	34,6	6	24,0
Bovenbouw	32	41,0	13	52,0
Anders: intern begeleider, internationale	3	3,8	2	8,0

* meerkeuze: leerkrachten konden meerdere antwoorden geven.

De Gezonde School is een programma dat scholen helpt om te werken aan een gezonde leefstijl. Door een stappenplan te volgen kunnen scholen aan verschillende thema's werken. Een van de thema's is 'relaties en seksualiteit'. Ongeveer zeven op de tien leerkrachten heeft van de Gezonde School gehoord (Tabel 3). Van de leerkrachten die van de gezonde school heeft gehoord, wordt bij de meesten de Gezonde School niet toegepast op de school waar zij werkzaam zijn. Bij een op de vijf leerkrachten is de school waar zij werkzaam zijn bezig met het behalen van het themacertificaat 'Relaties en seksualiteit' of heeft dit certificaat al behaald.

Tabel 3. Bekendheid met Gezonde School onder aankomende en beginnende leerkrachten (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
Gezonde school				
"Nee, nog nooit van gehoord"	21	29,6	6	26,1
"Wel van gehoord, maar de Gezonde School wordt niet toegepast op de school waar ik werk/stage loop"	32	45,1	10	43,5
"Ja, de school waarop ik werk/stage loop heeft andere themacertificaten behaald of is bezig deze te behalen, maar niet het themacertificaat 'Relaties en seksualiteit'"	3	4,2	3	13,0
"Ja, de school waarop ik werk/stage loop heeft het themacertificaat 'Relaties en seksualiteit' behaald of is bezig deze te behalen"	15	21,1	4	17,4

Resultaten

2.1 Attituden ten opzichte van relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit

Uit het onderzoek blijkt dat leerkrachten relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit een belangrijk onderwerp vinden (Tabel 4). Van de aankomende leerkrachten geeft (ruim) 85% aan relationele en seksuele vorming een belangrijk onderwerp te vinden om les over te krijgen op de pabo, van de beginnende leerkrachten is dit 100%. Voor seksuele integriteit geldt hetzelfde. Zowel relationele en seksuele vorming als werken aan seksuele integriteit hoort volgens meer dan 80% van de respondenten bij het werk van een leerkracht.

Tabel 4. Attituden ten opzichte van relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit volgens aankomende en beginnende leerkrachten (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
<i>Ik vind relationele en seksuele vorming een belangrijk onderwerp om les over te krijgen op de pabo</i>				
(helemaal) mee eens	61	85,9	23	100,0
niet eens/niet oneens	7	9,9	0	0,0
(helemaal) niet mee eens	3	4,2	0	0,0
<i>Ik vind relationele en seksuele vorming een taak voor mij als leerkracht</i>				
(helemaal) mee eens	62	87,3	22	95,7
niet eens/niet oneens	6	8,5	1	4,3
(helemaal) niet mee eens	3	4,2	0	0,0
<i>Ik vind seksuele integriteit een belangrijk onderwerp voor de pabo</i>				
(helemaal) mee eens	60	84,5	23	100
niet eens/niet oneens	5	7,0	0	0,0
(helemaal) niet mee eens	6	8,5	0	0,0
<i>Ik vind dat werken met leerlingen aan seksuele integriteit hoort bij mijn werk als leerkracht</i>				
(helemaal) mee eens	58	81,7	22	95,7
niet eens/niet oneens	9	12,7	1	4,3
(helemaal) niet mee eens	4	5,6	0	0,0

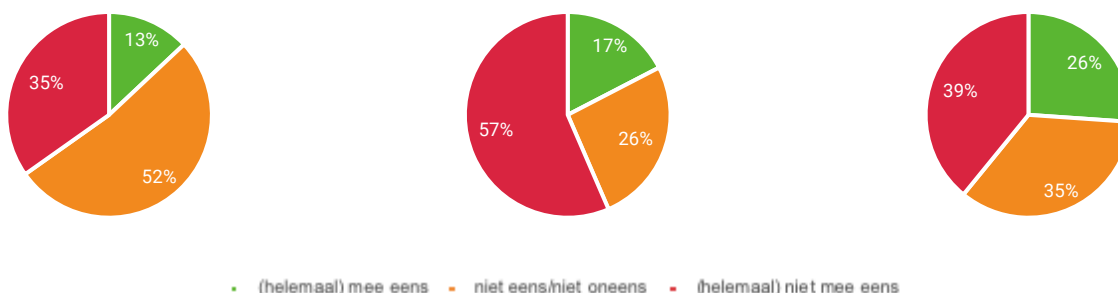
2.2 Voorbereiding op het geven van relationele en seksuele vorming en waarborgen van seksuele integriteit

Aan beginnende leerkrachten is gevraagd in hoeverre zij zich na het afronden van de pabo voorbereid voelden op het geven van relationele en seksuele vorming, het adequaat omgaan met seksueel gedrag in de klas en (onverwachte) situaties, en het creëren van een veilige leeromgeving rondom seksualiteit, intimiteit en relaties (Figuur 1). Van de beginnende leerkrachten geeft 13% aan zich na het afronden van de pabo (helemaal) voldoende voorbereid te voelen op het geven van relationele en seksuele vorming. Ruim de helft van de beginnende leerkrachten voelde zich noch voldoende, noch niet voldoende voorbereid, en ruim een derde voelde zich (helemaal) niet voldoende voorbereid. Bijna 60% voelde zich (helemaal) niet voldoende voorbereid na de pabo om adequaat om te gaan met seksueel gedrag van leerlingen of te reageren op situaties in de klas rond seksualiteit en relaties. Bijna 40% voelde zich (helemaal) niet voldoende voorbereid na de pabo om te zorgen voor een veilige leeromgeving rond relationele en seksuele vorming (Figuur 1). Ruim een kwart voelde zich (helemaal) voldoende hierop voorbereid.

Na het afronden van de pabo voelde ik mezelf voldoende voorbereid om in de praktijk seksuele en relationele vorming te geven

Na het afronden van de pabo voelde ik mezelf voldoende voorbereid om adequaat om te gaan met seksueel gedrag van leerlingen of te reageren op situaties in de klas rond seksualiteit en relaties

Na het afronden van de pabo voelde ik mezelf voldoende voorbereid om te zorgen voor een veilige leeromgeving rond seksualiteit, intimiteit en relaties.

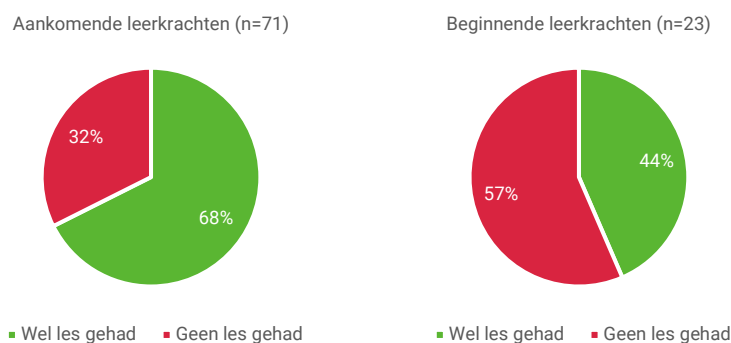
Figuur 1. Bekwaamheidsgevoel na afronden pabo (N=23)

Naast gesloten vragen zijn er ook open vragen gesteld aan alle respondenten, waarin zij konden uitleggen wat ze goed vonden aan het onderwijs op de pabo over relationele en seksuele vorming en wat er beter kan.

“Het was fijn geweest om les te krijgen over seksuele voorlichting. Nu ik al deze vragen lees, besef ik me dat ik nog helemaal niet goed voorbereid ben op het geven van seksuele voorlichting en geen adviezen kan geven over websites of instanties die ouders/leerlingen kunnen raadplegen.”

2.2.1 Het onderwijs op de lerarenopleiding over relationele en seksuele vorming

Zowel van de aankomende als de beginnende leerkrachten gaf een significant deel aan géén les te hebben gehad over relationele en seksuele vorming (Figuur 2). Bij aankomende leerkrachten was dit 32% en bij beginnende leerkrachten 57%.

Figuur 2. Proportie aankomende en beginnende leerkrachten die les hebben gehad op de pabo over seksuele en relationele vorming (N=94)

Aan de respondenten die wel les hebben gehad over relationele en seksuele vorming, is gevraagd wat zij van een aantal aspecten van het onderwijs vinden (Tabel 5). Belangrijk om op te merken is dat dit slechts om een kleine groep gaat, en percentages dus niet goed vergeleken kunnen worden. Wel is te zien dat van de aankomende leerkrachten meer dan de helft vindt dat er onvoldoende aandacht is voor inhoudelijke kennis over relationele en seksuele vorming van leerlingen, beginnende leerkrachten zijn hier verdeelder over. Van beide groepen geeft meer dan de helft aan dat het aantal lessen niet voldoende was. Van de aankomende leerkrachten vindt de helft van de respondenten de behandelde onderwerpen actueel, zes van de tien beginnende leerkrachten is het niet eens/niet oneens met deze stelling. In beide groepen zijn respondenten overwegend positief over de open

sfeer tijdens de lessen op de pabo. Minder dan de helft van de respondenten geeft aan dat er voldoende/veel gebruik is gemaakt van verschillende werkvormen.

Tabel 5. Onderwijs over relationele en seksuele vorming volgens aankomende en beginnende leerkrachten (N=58)

	Aankomende leerkrachten (n=48)			Beginnende leerkrachten (n=10)		
	(Helemaal) mee eens	Niet eens/niet oneens	(Helemaal) niet mee eens	(Helemaal) mee eens	Niet eens/niet oneens	(Helemaal) niet mee eens
Voldoende aandacht aan	10 (20,8%)	9 (18,8%)	29 (60,41%)	3 (30,0%)	3 (30,0%)	4 (40,0%)
Aantal lessen was goed	8 (16,7%)	8 (16,7%)	32 (66,7%)	2 (20,0%)	2 (20,0%)	6 (60,0%)
Onderwerpen waren actueel	24 (50,0%)	12 (25,0%)	12 (25,0%)	3 (30,0%)	6 (60,0%)	1 (10,0%)
Open sfeer tijdens de lessen	32 (66,7%)	9 (18,8%)	7 (14,6%)	7 (70,0%)	2 (20,0%)	1 (10,0%)
Verschuivende werkvormen	20 (41,7%)	12 (25,0%)	16 (33,3%)	4 (40,0%)	4 (40,0%)	2 (20,0%)

Op de open vragen reageren de meeste respondenten met feedback over het aantal lessen. Veel respondenten geven aan helemaal geen les te hebben gehad over relationele en seksuele vorming terwijl ze hier wel de meerwaarde van inzien. Zo ook deze respondent, die geen les heeft gehad op de pabo over relationele en seksuele vorming en het belang onderschrijft van zowel kennis als didactiek om een veilig klasklimaat te kunnen creëren.

“Hier wordt geen onderwijs in gegeven. Daarom heb ik het gevoel dat ik onvoorbereid het werkveld in ga op dit gebied. Met “Specialist Sportieve en Gezonde School” krijg je de informatie dat het certificaat ‘relaties en seksualiteit’ bestaat. Maar de didactiek die daar bij hoort wordt overgeslagen. Daardoor mis je veel en kan je niet 100% een veilig klasklimaat creëren naar mijn mening. Er mist een groot stuk kennis.”

Ook de respondenten die les hebben gehad over relationele en seksuele vorming geven aan dat het aantal lessen te weinig was.

“De inhoud van de lessen waren in principe prima, ik vond het alleen te kort en te weinig. Volgens mij is dit een heel erg belangrijk onderwerp en zou hier meer tijd in gestoken moeten worden tijdens de lessen.”

“Het was een passerend onderwerp in een aantal lessen. Er is niet 1 hele les aan besteed. Ik vind dat het een optie moet zijn voor studenten om hier extra informatie over te ontvangen.”

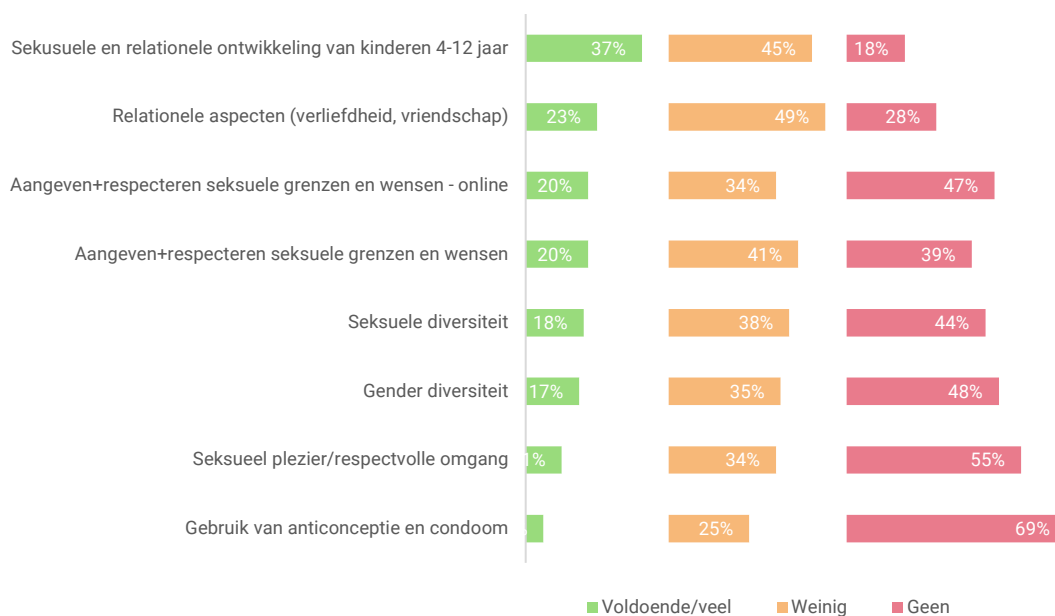
Verder blijkt dat er vaak een open sfeer is tijdens de lessen en dat dit wordt gewaardeerd.

“De open sfeer en de hoeveelheid aan materialen waren super. De voorgaande jaren waren er vijf lessen over dit thema gepland, maar vanwege bezuinigingen was het in mijn jaar maar een les. Dit vind ik absoluut schandalig.”

2.2.2 Vakinhoudelijke bekwaamheid

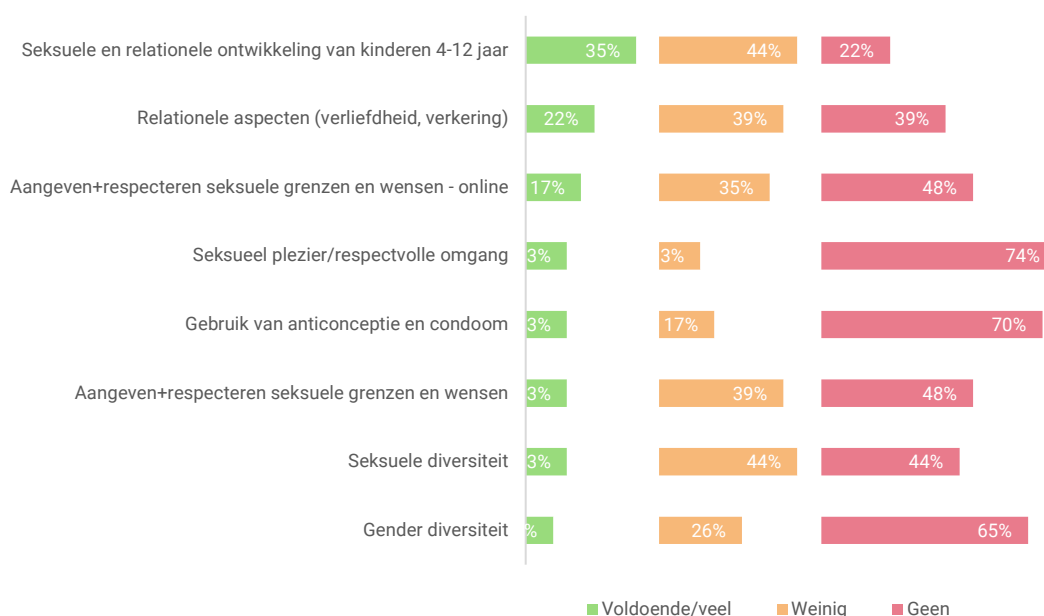
Over acht verschillende onderwerpen is respondenten gevraagd in hoeverre hier aandacht aan werd besteed op de pabo. Figuur 3 geeft de resultaten weer van de aankomende leerkrachten en Figuur 4 van de beginnende leerkrachten.

Hoewel er variatie zit in de mate waarin aankomende leerkrachten de aandacht voor de verschillende onderwerpen ervaren, wordt bij alle onderwerpen door een minderheid (minder dan 40%) van de aankomende leerkrachten aangegeven dat er voldoende tot veel aandacht voor is. Daarvan is het percentage het hoogst bij de onderwerpen *relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 4 tot 12 jaar*, *relationele aspecten* en *aangeven en respecteren van grenzen en wensen (in de online context)*. Het percentage respondenten dat zegt dat er geen aandacht voor is op de pabo, is van alle onderwerpen het hoogst bij *gebruik van anticonceptie en condoom*, *seksueel plezier/respectvolle omgang* en *genderdiversiteit*.

Figuur 3. Mate van vakinhoudelijke aandacht op pabo volgens aankomende leerkrachten, per onderwerp (N=71)

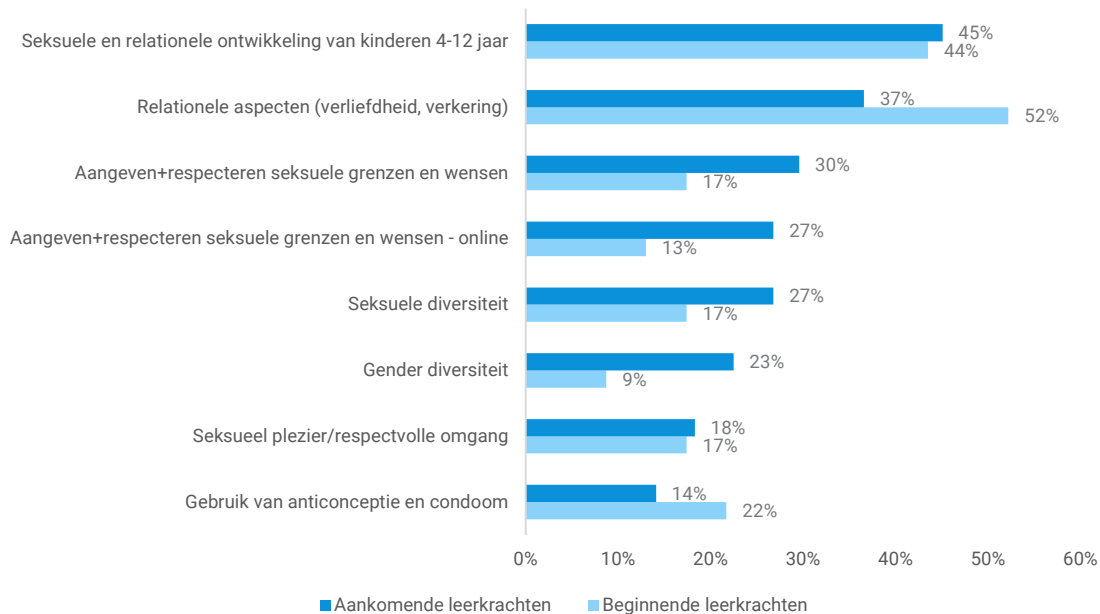
Beginnende leerkrachten hebben vergelijkbare ervaringen met het onderwijs over de verschillende aspecten (Figuur 4). Ook hier is bij alle onderwerpen door minder dan 40% van de respondenten aangegeven dat er voldoende tot veel aandacht voor was op de pabo. De onderwerpen waarbij de beginnende leerkrachten het vaakst voldoende tot veel aandacht hebben ervaren, is hetzelfde als bij aankomende leerkrachten. Hetzelfde geldt voor onderwerpen waar geen aandacht voor was op de pabo. Wel geldt voor alle onderwerpen dat in verhouding meer beginnende leerkrachten aangeven geen onderwijs te hebben gehad dan dat aankomende leerkrachten dat aangeven.

Figuur 4. Mate van vakinhoudelijke aandacht op pabo volgens beginnende leerkrachten, per onderwerp (N=23)

Voor alle bovenstaande onderwerpen is ook gevraagd of respondenten zich er wel of niet voldoende op voorbereid voelen door de pabo (Figuur 5). Figuur 5 laat zien dat alleen voor het onderwerp *relationele aspecten (verliefdheid, verkering)* de helft van de beginnende leerkrachten aangeeft zich voldoende voorbereid te voelen. Voor alle andere onderwerpen geeft minder dan de helft van de respondenten aan zich hier voldoende op voorbereid te voelen. De drie onderwerpen waarop de meeste aankomende leerkrachten zich onvoldoende voorbereid voelen, zijn: (1) *gebruik van*

anticonceptie en condoom, (2) seksueel plezier/respectvolle omgang en (3) genderdiversiteit (Figuur 5). Dit komt overeen met de onderwerpen waar de meeste aankomende leerkrachten geen les over hebben gehad (Figuur 3). De onderwerpen waarop de meeste beginnende leerkrachten zich onvoldoende voorbereid voelen, zijn: (1) genderdiversiteit en (2) het aangeven en respecteren van seksuele grenzen en wensen online. Daarna op gedeelde plek (3) seksueel plezier/respectvolle omgang, seksuele diversiteit en het aangeven en respecteren van seksuele grenzen en wensen. (Figuur 5).

Figuur 5. Proportie respondenten die zich voldoende voorbereid voelt door de lessen op de pabo, per onderwerp (%)

“Denk wat verder dan de christelijke visie. Leerkrachten van de Driestar gaan straks ook lesgeven aan kinderen waarbij vrije seks “normaal” is. Maak ons als studenten hiervan bewust en leer ons hoe je hier mee om moet gaan. Zeker op een school met een open toelatingsbeleid kan je als leerkracht andere opvattingen verwachten dan de reformatorische opvattingen.”

“Door hier les over te krijgen ben je beter voorbereid op vragen die kinderen stellen. Zelf vind ik dat ik goed heb gereageerd op alle vragen, maar wanneer je voor een groep 8 staat komen er zeker vragen waar kinderen mee worstelen. Om hier handvatten voor mee te krijgen zou ik erg prettig hebben gevonden.”

2.2.3 Vakdidactische en pedagogische bekwaamheid

Van de respondenten die les hebben gehad over relationele en seksuele vorming (Figuur 2) vindt de helft (van zowel aankomende als beginnende leerkrachten) niet dat er voldoende aandacht besteed wordt aan het inoefenen van pedagogische vaardigheden (Tabel 6).

Een kwart vindt wel dat er voldoende aandacht aan is besteed. Eveneens een kwart vindt dat er wel voldoende aandacht is besteed aan stage-ervaringen met betrekking tot relationele en seksuele vorming. Van de aankomende leerkrachten is 56% het hier (helemaal) niet mee eens, van de beginnende leerkrachten is 70% het hier (helemaal) niet mee eens.

Tabel 6. Aandacht op pabo aan pedagogische vaardigheden en stage-ervaringen volgens aankomende en beginnende leerkrachten (N=58)

	Aankomende leerkrachten (n=48)		Beginnende leerkrachten (n=10)	
	N	%	N	%
<i>Er werd voldoende aandacht besteed aan het inoefenen van pedagogische vaardigheden</i>				
(helemaal) mee eens	13	27,1	2	20,0
niet eens/niet oneens	11	22,9	3	30,0

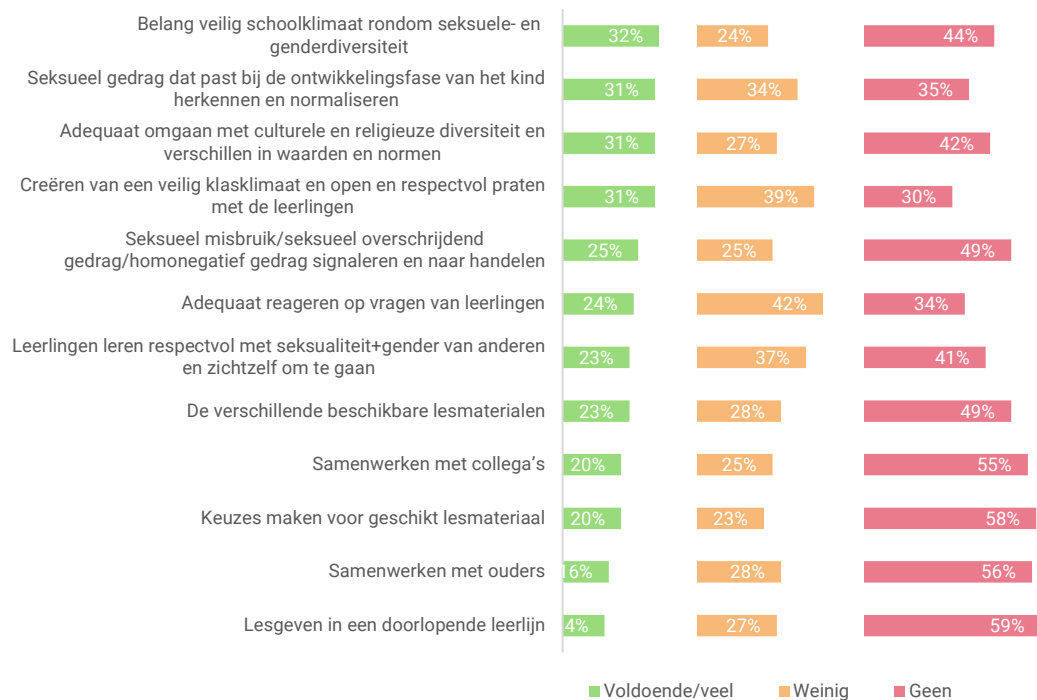
(helemaal) niet mee eens	24	50,0	5	50,0
--------------------------	----	------	---	------

Er werd voldoende aandacht besteed aan stage-ervaringen met betrekking tot relationele en seksuele vorming.

(helemaal) mee eens	13	27,1	2	20,0
niet eens/niet oneens	8	16,7	1	10,0
(helemaal) niet mee eens	27	56,3	7	70,0

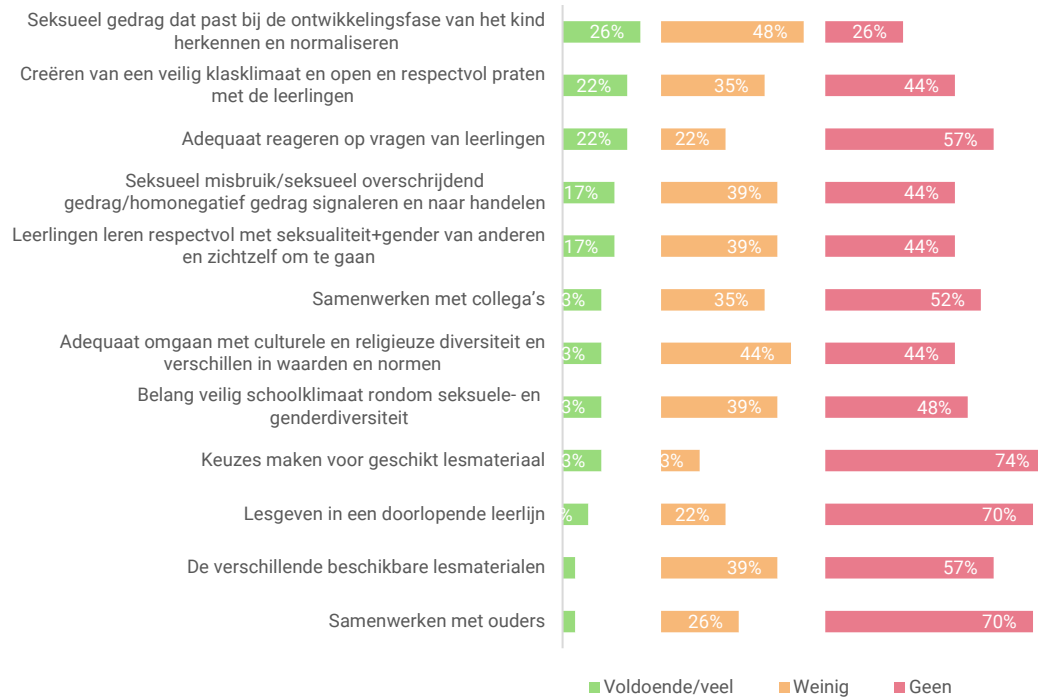
Over 12 belangrijke vakdidactische en pedagogische vaardigheden is aan alle respondenten gevraagd in welke mate er aandacht aan werd besteed op de pabo. Figuur 6 geeft de resultaten weer van de aankomende leerkrachten en Figuur 7 van de beginnende leerkrachten.

Over alle onderwerpen geeft maximaal een derde van de aankomende leerkrachten aan dat er voldoende tot veel aandacht voor was (Figuur 6). Aankomende leerkrachten ervaren meer aandacht voor onderwerpen gerelateerd aan een veilig klas- en schoolklimaat en pedagogische vaardigheden dan aan vakdidactische vaardigheden. Meer dan de helft van de aankomende leerkrachten geeft aan geen onderwijs te hebben gehad over *samenwerken met collega's (en zorg dragen voor gezonde seksuele en relationele ontwikkeling), keuzes maken voor geschikt lesmateriaal, samenwerken met ouders (op het gebied van seksuele en relationele ontwikkeling) en lesgeven in een doorlopende leerlijn (met betrekking tot relationele en seksuele vorming).*

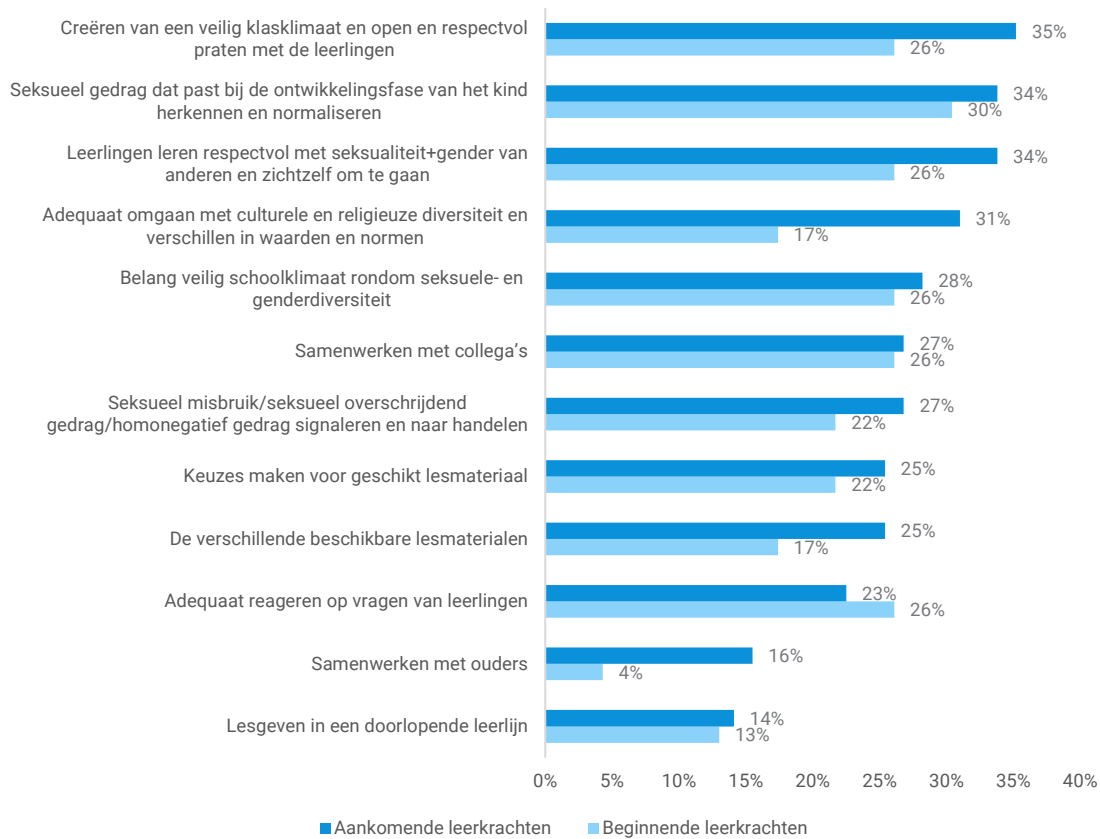
Figuur 6. Mate van aandacht voor vakdidactische en pedagogische aspecten volgens aankomende leerkrachten, per aspect (N=71)

Figuur 7 laat zien dat beginnende leerkrachten vergelijkbare ervaringen hebben als aankomende leerkrachten als het gaat om mate van aandacht aan de verschillende vaardigheden. Evenals bij de aankomende leerkrachten geldt ook bij de beginnende leerkrachten dat meer dan de helft aangeeft geen onderwijs te hebben gehad over *samenwerken met collega's (en zorg dragen voor gezonde seksuele en relationele ontwikkeling), keuzes maken voor geschikt lesmateriaal, samenwerken met ouders (op het gebied van seksuele en relationele ontwikkeling) en lesgeven in een doorlopende leerlijn (met betrekking tot relationele en seksuele vorming).* Alleen komen daar nog twee vaardigheden bij: *adequaat reageren op vragen van leerlingen* en *de verschillende beschikbare lesmaterialen kennen*. Een opvallend verschil is dat aankomende leerkrachten van alle onderwerpen het meest frequent aangeven dat ze over *het belang van een veilig schoolklimaat rondom seksuele en genderdiversiteit* voldoende tot veel onderwijs hebben gehad. Bij beginnende leerkrachten daarentegen geeft maar 13% van de leerkrachten aan hier voldoende tot veel onderwijs over te hebben gehad.

Figuur 7. Mate van aandacht aan vakdidactische en pedagogische aspecten volgens beginnende leerkrachten, per aspect (N=23)

Om inzicht te krijgen in de behoefte van aankomende en beginnende leerkrachten in een betere voorbereiding is aan alle respondenten per vaardigheid gevraagd of zij zich voldoende of onvoldoende voorbereid voelen door de pabo (Figuur 8). Voor alle onderwerpen geldt dat maximaal een derde van de leerkrachten zich voldoende voorbereid voelt door de pabo. Aankomende leerkrachten voelen zich het minst voorbereid op *adequaat reageren op vragen van leerlingen*, *samenwerken met ouders op het gebied van relationele en seksuele vorming* en *lesgeven in een doorlopende leerlijn*. Beginnende leerkrachten voelen zich het minst voorbereid op *samenwerken met ouders op het gebied van relationele en seksuele vorming*, *lesgeven in een doorlopende leerlijn met betrekking tot relationele en seksuele vorming* en *de verschillende beschikbare lesmaterialen*.

Figuur 8. Proportie respondenten die zich voldoende voorbereid voelt door de lessen op de pabo, per onderwerp (%)

Antwoorden op de open vragen ondersteunen de voorgaande bevindingen. Leerkrachten leren hoe ze een veilig klasklimaat kunnen creëren.

“Over een veilig klasklimaat hebben we veel lessen gehad en dat je moet zorgen voor een open klas.”

Echter op een veilig klasklimaat waarborgen met betrekking tot relationele en seksuele vorming voelen leerkrachten zich minder voorbereid.

“Ik merk dat ik op de Pabo goed heb geleerd om een veilig klasklimaat te creëren. Hierdoor zijn de leerlingen open en hebben we een goede band. Echter merk ik dat in nu (bij thema bloot) niet zo goed weet wat normaal is qua seksualiteit in de middenbouw. Welke vragen zijn belangrijk en wat is goed om met ze te bespreken. Ik heb hier op de Pabo te weinig kennis over opgedaan.”

“Een veilig klasklimaat bespreken: hoe kan je een “beladen” onderwerp introduceren in de klas?”

Ook wordt aangegeven dat alleen focus op een veilig klasklimaat niet als voldoende wordt ervaren.

“Er zijn weinig tot geen lessen geweest over hoe om te gaan met seksuele/relationele vorming en hoe je dit als leerkracht op ongeplande momenten kan beantwoorden. Het enige waar veel op gefocust wordt (altijd) is een veilig klasklimaat. Maar echt het lesgeven in seksuele/relationele vorming: die lessen/voorbeelden heb ik zelf niet gehad. Dit mis ik dan nu wel, omdat ik juist kies voor de middenbovenbouw.”

2.3 Relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit in de praktijk

2.3.1 Algemeen

Naast inzichten in de voorbereiding van de leerkrachten op de pabo met betrekking tot lesgeven over relationele en seksuele vorming, geeft dit onderzoek ook inzicht in ervaringen van leerkrachten in de praktijk (Tabel 7). Bijna 80% van de aankomende leerkrachten heeft nog niet lesgegeven over relationele en seksuele vorming. Van de beginnende leerkrachten heeft 13% nog geen lesgegeven over relationele en seksuele vorming. Indien er les is gegeven over relationele en seksuele vorming, was dat vaak aan klassen in de bovenbouw, met name bij aankomende leerkrachten. Relationele en seksuele vorming wordt meestal gegeven tijdens een themaweek. Een derde van de beginnende leerkrachten geeft ook tussendoor aandacht aan relationele en seksuele vorming.

Tabel 7. Klassen waaraan, en moment waarop aankomende en beginnende leerkrachten lesgeven over relationele en seksuele vorming (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
Relationele en seksuele vorming gegeven				
Nee, nog niet	58	79,5	4	13,3
Ja, in mijn (betaalde) baan als	0	0,0	18	60,0
Ja, tijdens mijn stage	15	20,5	8	26,7
Geeft relationele en seksuele vorming aan...				
Onderbouw	1	7,7	4	14,3
Middenbouw	1	7,7	9	32,1
Bovenbouw	11	84,6	14	50,0
Anders, namelijk (leerkrachten)			1	3,6
Moment geven van relationele en seksuele vorming				
Structureel (elk jaar door het hele jaar)	1	7,1	2	6,9
Tijdens een themaweek	9	64,3	18	62,1
Af en toe een les	2	14,3	9	31,0

2.3.2 Vakinhoudelijke bekwaamheid

Bij alle onderwerpen geven minder aankomende leerkrachten dan beginnende leerkrachten aan (voldoende) kennis te hebben (Tabel 8). Meer dan 60% van zowel aankomende als beginnende leerkrachten geeft aan kennis te hebben over seksuele gezondheid en ontwikkeling van jongeren en seksuele- en genderdiversiteit. Een opvallend hoger percentage beginnende leerkrachten geeft aan kennis te hebben over seksuele- en genderdiversiteit dan aankomende leerkrachten. Ruim 60% van de beginnende leerkrachten geeft aan voldoende kennis over culturele, religieuze en genderdiversiteit en verschillen in normen en waarden rondom seksualiteit te hebben.

Tabel 8. Vakinhoudelijke bekwaamheid van aankomende leerkrachten en beginnende leerkrachten (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
<i>Ik heb (voldoende) kennis over relaties en seksualiteit en seksuele gezondheid van jongeren</i>				
(helemaal) mee eens	48	67,6	16	69,6
niet eens/niet oneens	16	22,5	6	26,1
(helemaal) niet mee eens	7	9,9	1	4,3
<i>Ik heb (voldoende) kennis over seksuele diversiteit en genderdiversiteit</i>				
(helemaal) mee eens	48	67,6	19	82,6
niet eens/niet oneens	15	21,1	4	17,4
(helemaal) niet mee eens	8	11,3	0	0,0
<i>Ik weet hoe de seksuele ontwikkeling van leerlingen verloopt</i>				
(helemaal) mee eens	43	60,6	15	65,2

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
niet eens/niet oneens	19	26,8	4	17,4
(helemaal) niet mee eens	9	12,7	4	17,4
<i>Ik heb (voldoende) kennis van culturele, religieuze en genderdiversiteit en verschillen in normen en waarden rondom seksualiteit</i>				
(helemaal) mee eens	36	50,7	14	60,9
niet eens/niet oneens	19	26,8	3	13,0
(helemaal) niet mee eens	16	22,5	6	26,1

2.3.3 Vakdidactische bekwaamheid

Tabel 9 laat zien dat de helft van de beginnende leerkrachten aangeeft in staat te zijn om goed les te geven over relationele en seksuele vorming in de praktijk. Van de beginnende leerkrachten geeft 13% aan (helemaal) niet in staat te zijn om hierover les te geven, van de aankomende leerkrachten is dit bijna 40%. Ondanks dat de helft van de beginnende leerkrachten en 35% van de aankomende docenten aangeeft goed in staat te zijn les te geven over relationele en seksuele vorming (de eerste stelling), heeft het merendeel van de leerkrachten moeite met vakdidactische vaardigheden met betrekking tot dit thema, te zien aan de andere drie stellingen. Wel is er een duidelijk verschil zichtbaar tussen aankomende en beginnende leerkrachten. Een kwart van de aankomende leerkrachten weet hoe ze de lessen relationele en seksuele vorming aan kunnen laten sluiten bij de ontwikkeling van leerlingen, ten opzichte van 48% van de beginnende leerkrachten. Zowel aankomende als beginnende leerkrachten geven vaker aan voldoende kennis te hebben over lesmaterialen dan over verschillende leer- en werkvormen voor het geven van relationele en seksuele vorming.

Tabel 9. Vakdidactische bekwaamheid van aankomende en beginnende leerkrachten in de praktijk (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
<i>Ik ben in staat goed les te geven over relationele en seksuele vorming in het onderwijs</i>				
(helemaal) mee eens	25	35,2	12	52,2
niet eens/niet oneens	18	25,4	8	34,8
(helemaal) niet mee eens	28	39,4	3	13,0
<i>Ik weet hoe ik de lessen relationele en seksuele vorming goed aan kan laten sluiten bij de seksuele ontwikkeling van leerlingen</i>				
(helemaal) mee eens	20	28,2	11	47,8
niet eens/niet oneens	18	25,4	7	30,4
(helemaal) niet mee eens	33	46,5	5	21,7
<i>Ik ken geschikte en goed onderbouwde lesmaterialen voor relationele en seksuele vorming en weet hoe ik hierin een goede keuze kan maken</i>				
(helemaal) mee eens	18	25,4	10	43,5
niet eens/niet oneens	11	15,5	5	21,7
(helemaal) niet mee eens	42	59,2	8	34,8
<i>Ik ken verschillende leer- en werkvormen voor het geven van relationele en seksuele vorming</i>				
(helemaal) mee eens	11	15,5	7	30,4
niet eens/niet oneens	14	19,7	7	30,4
(helemaal) niet mee eens	46	64,8	9	39,1

2.3.4 Pedagogische bekwaamheid

Tabel 10 laat zien dat bij de meeste pedagogische vaardigheden meer dan de helft van de respondenten zich bekwaam voelt. Wel ligt het percentage vaak nog iets hoger bij beginnende leerkrachten dan bij aankomende leerkrachten. Het aantal aankomende leerkrachten dat zich bekwaam voelt is het hoogst voor *adequaat kunnen reageren op vragen van leerlingen en situaties in de klas* (62%). Het aantal beginnende leerkrachten is het hoogst voor *het niet lastig vinden om te praten met leerlingen over seksuele diversiteit en/of genderdiversiteit* (95,7%). Het minste aantal respondenten, zowel aankomende leerkrachten als beginnende leerkrachten, voelt zich bekwaam in hun kennis over instanties waar leerlingen naar doorverwezen kunnen worden.

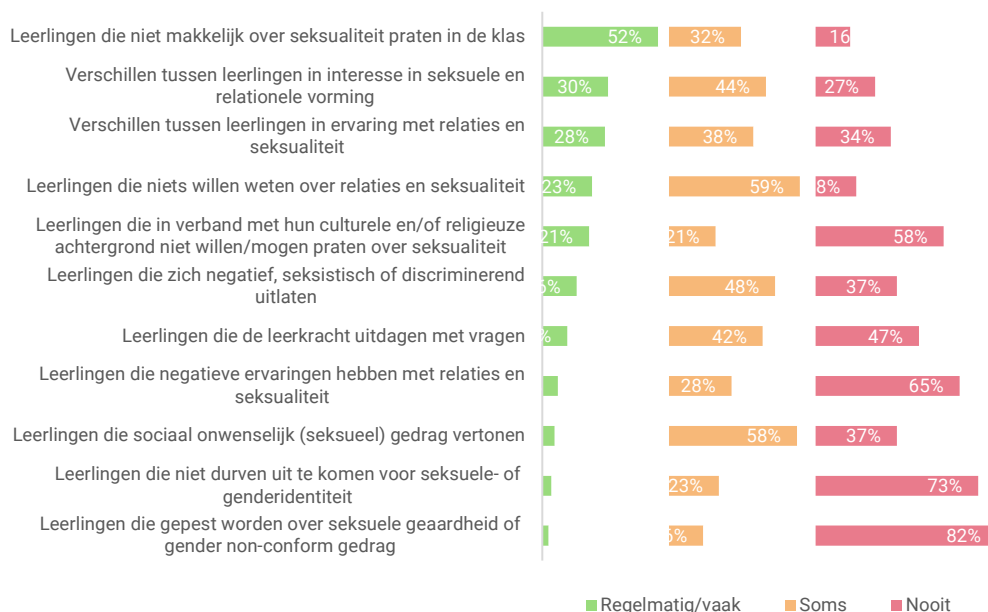
Tabel 10. Pedagogische bekwaamheid van aankomende en beginnende leerkrachten in de praktijk (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
<i>Ik kan adequaat reageren op vragen van leerlingen en situaties in de klas</i>				
(helemaal) mee eens	44	62,0	18	78,3
niet eens/niet oneens	18	25,4	5	21,7
(helemaal) niet mee eens	9	12,7	0	0,0
<i>Ik vind het niet lastig om met leerlingen te praten over relaties en seksualiteit</i>				
(helemaal) mee eens	43	60,6	16	69,6
niet eens/niet oneens	18	25,4	3	13,0
(helemaal) niet mee eens	10	14,1	4	17,4
<i>Ik vind het niet lastig om met leerlingen te praten over seksuele diversiteit en/of genderdiversiteit</i>				
(helemaal) mee eens	41	57,7	22	95,7
niet eens/niet oneens	17	23,9	1	4,3
(helemaal) niet mee eens	13	18,3	0	0,0
<i>Ik durf heersende gendernormen in de klas kritisch te bevragen en te doorbreken</i>				
(helemaal) mee eens	39	54,9	19	82,6
niet eens/niet oneens	24	33,8	3	13,0
(helemaal) niet mee eens	8	11,3	1	4,3
<i>Ik kan leerlingen wijzen op hulp en informatie bij seksuele problemen</i>				
(helemaal) mee eens	38	53,5	13	56,5
niet eens/niet oneens	14	19,7	7	30,4
(helemaal) niet mee eens	19	26,8	3	13,0
<i>Ik kan leerlingen motiveren voor deelname en actief betrekken bij de lessen over relaties en seksualiteit</i>				
(helemaal) mee eens	37	52,1	16	69,6
niet eens/niet oneens	25	35,2	7	30,4
(helemaal) niet mee eens	9	12,7	0	0,0
<i>Ik kan adequaat reageren op seksueel gedrag dat past bij de ontwikkelingsfase van de leerlingen</i>				
(helemaal) mee eens	36	50,7	15	65,2
niet eens/niet oneens	21	29,6	4	17,4
(helemaal) niet mee eens	14	19,7	4	17,4
<i>Ik kan beoordelen of seksueel gedrag passend is bij de ontwikkelingsfase van de leerling</i>				
(helemaal) mee eens	33	46,5	12	52,2
niet eens/niet oneens	23	32,4	5	21,7

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
(helemaal) niet mee eens	15	21,1	6	26,1
<i>Ik kan problematisch seksueel gedrag (voor de leerling en/of omgeving) tijdig signaleren</i>				
(helemaal) mee eens	29	40,8	12	52,2
niet eens/niet oneens	22	31,0	6	26,1
(helemaal) niet mee eens	20	28,2	5	21,7
<i>Ik kan adequaat reageren op problematisch seksueel gedrag</i>				
(helemaal) mee eens	25	35,2	11	47,8
niet eens/niet oneens	19	26,8	9	39,1
(helemaal) niet mee eens	27	38,0	3	13,0
<i>Ik weet naar welke instanties ik leerlingen en ouders kan doorverwijzen</i>				
(helemaal) mee eens	18	25,4	6	26,1
niet eens/niet oneens	13	18,3	6	26,1
(helemaal) niet mee eens	40	56,3	11	47,8

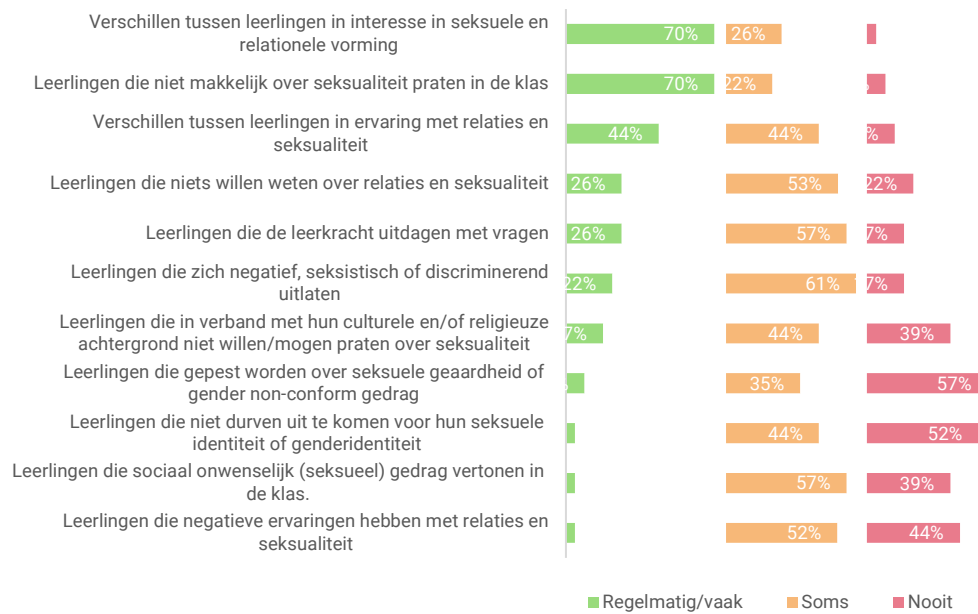
Om inzicht te krijgen in welke mate leerkrachten pedagogische vaardigheden nodig hebben in de dagelijkse praktijk, zijn verschillende (moeilijke) situaties in de klas aan de respondenten voorgelegd met de vraag hoe vaak zij dit meemaken. Figuur 9 geeft de resultaten weer voor aankomende leerkrachten, Figuur 10 voor beginnende leerkrachten.

Figuur 9 toont dat de meeste aankomende leerkrachten regelmatig/vaak meemaken dat leerlingen niet makkelijk over seksualiteit praten in de klas. Alle andere situaties komen volgens de meeste aankomende leerkrachten 'soms' of 'nooit' voor in de praktijk. De situaties die volgens meeste aankomende leerkrachten 'nooit' voorkomen in de praktijk, zijn dat leerlingen negatieve ervaringen hebben, niet uit durven te komen voor hun seksuele- of genderidentiteit of gepest worden over hun geaardheid of gender non-conform gedrag.

Figuur 9. Mate waarin aankomende leerkrachten (N=71) (moeilijke) situaties meemaken in de praktijk

Ten opzichte van aankomende leerkrachten geven beginnende leerkrachten vaker aan dat situaties regelmatig/vaak voorkomen in de praktijk, en minder vaak aan dat situaties nooit voorkomen (Figuur 10). De meeste situaties komen soms voor.

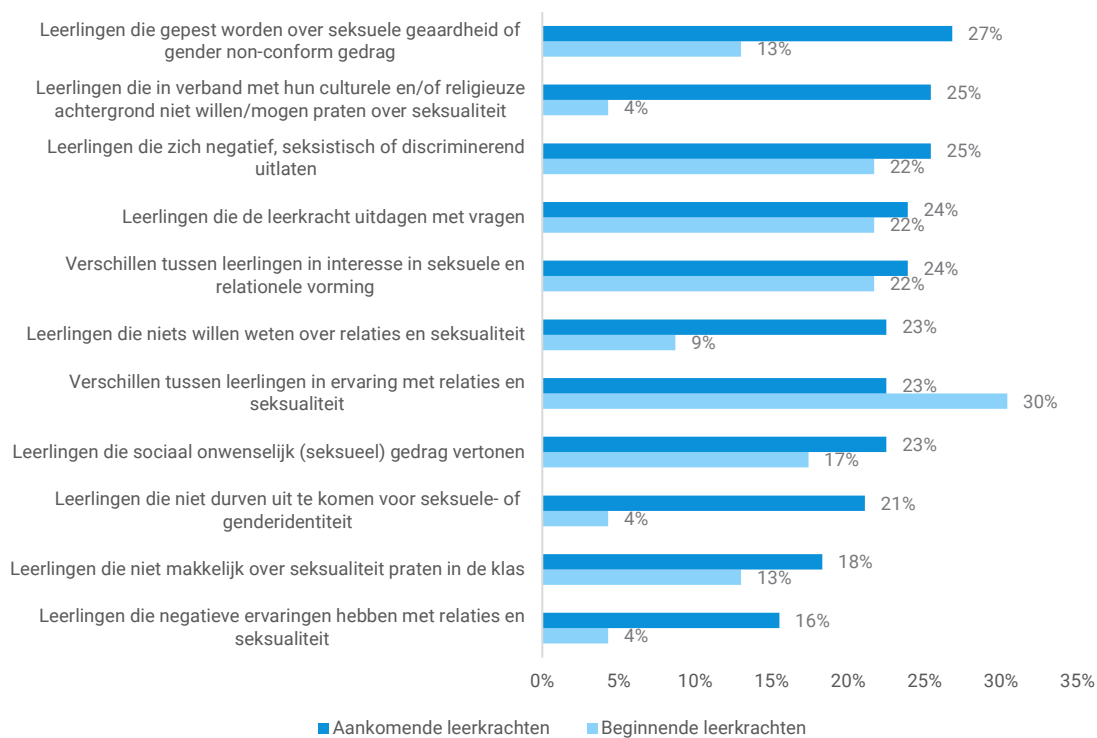

Figuur 10. Mate waarin beginnende leerkrachten (N=23) (moeilijke) situaties meemaken in de praktijk

Over de verschillende (moeilijke) situaties in de klas is ook gevraagd aan respondenten zij zich voldoende voorbereid voelden om hier mee om te gaan. Figuur 11 laat zien dat op alle situaties de meerderheid van de respondenten zich onvoldoende voorbereid voelt. Het hoogste aantal respondenten dat zich voldoende voorbereid voelt op een situatie, is maximaal 27% voor de beginnende leerkrachten en 31% voor de aankomende leerkrachten.

Op de situaties de respondenten het meest regelmatig/vaak hebben gemaakt, *leerlingen die niet makkelijk over seksualiteit praten in de klas* en *verschillen tussen leerlingen in interesse in relationele en seksuele vorming* (Figuur 9 en Figuur 10), voelt respectievelijk 18% en 24% van de aankomende leerkrachten zich voldoende voorbereid. Van de beginnende leerkrachten is dat respectievelijk 13% en 22%.

Op vrijwel alle situaties geven meer aankomende leerkrachten aan zich (voldoende) voorbereid te voelen dan beginnende leerkrachten. Dit kan verschillende oorzaken hebben die niet uit huidige data te halen zijn. Mogelijk is onderwijs verbeterd afgelopen jaren waardoor aankomende leerkrachten zich beter voorbereid voelen op deze situaties. Een andere mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat beginnende leerkrachten situaties vaker hebben meegemaakt in de praktijk en daardoor beter kunnen beoordelen of ze wel of niet voorbereid waren op deze situaties.

Figuur 11. Proportie respondenten die zich door de lessen op de pabo voldoende voorbereid voelde, per (ongepande) situatie (%)

De respondenten zijn over het algemeen positief over hun kundigheid om een veilig klasklimaat te waarborgen (Tabel 11). Net als bij hiervoor besproken vakdidactische en pedagogische vaardigheden, voelen beginnende leerkrachten zich bekwaamer dan aankomende leerkrachten.

Tabel 11. Vaardigheden van aankomende en beginnende leerkrachten om een veilig klasklimaat te waarborgen (N=94)

	Aankomende leerkrachten (n=71)		Beginnende leerkrachten (n=23)	
	N	%	N	%
<i>Ik kan zorgdragen voor een veilige en open sfeer om over seksuele diversiteit en genderdiversiteit te praten</i>				
(helemaal) mee eens	58	81,7	21	91,3
niet eens/niet oneens	10	14,1	2	8,7
(helemaal) niet mee eens	3	4,2	0	0,0
<i>Ik ben in staat om tijdens een les seksuele vorming een veilige leeromgeving te creëren voor mijn leerlingen om relaties en seksualiteit te bespreken</i>				
(helemaal) mee eens	56	78,9	22	95,7
niet eens/niet oneens	11	15,5	1	4,3
(helemaal) niet mee eens	4	5,6	0	0,0
<i>Ik ben in staat om op een ongepland moment (als een situatie hierom vraagt) een veilige leeromgeving creëren voor mijn</i>				
(helemaal) mee eens	53	74,6	20	87,0
niet eens/niet oneens	18	25,4	3	13,0
(helemaal) niet mee eens	0	0,0	0	0,0

Conclusie en discussie

Dit onderzoek geeft inzicht in de ervaringen en behoeftes van aankomende en beginnende leerkrachten met de voorbereiding op en het geven van relationele en seksuele vorming, en het waarborgen van seksuele integriteit in de praktijk.

3.1 Onderzoeksvragen

Onderzoeksvraag 1: Welke attitude hebben aankomende en beginnende leerkrachten ten opzichte van relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit op de pabo?

Uit het onderzoek blijkt dat vrijwel alle respondenten relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit belangrijke onderwerpen voor op de pabo.

Alle beginnende leerkrachten en *bijna* alle aankomende leerkrachten vinden zowel relationele en seksuele vorming als werken aan seksuele integriteit belangrijk en een taak voor hen als leerkracht. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat beginnende leerkrachten al meer praktijkervaring hebben en daarmee een betere inschatting kunnen maken van het belang van de onderwerpen.

Onderzoeksvraag 2: In hoeverre voelen aankomende en beginnende leerkrachten in het primair onderwijs zich vanuit de pabo voorbereid op het geven van relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit?

Bijna een derde van de aankomende leerkrachten en ruim de helft van beginnende leerkrachten heeft geen les gehad over relationele en seksuele vorming op de pabo. Van de respondenten die wel les hebben gehad, vond slechts een kwart dat er voldoende aandacht wordt besteed aan het inoefenen van pedagogische vaardigheden en aan stage-ervaringen met betrekking tot seksuele en relationele vorming. De helft vond dat er onvoldoende aandacht werd besteed aan het inoefenen van pedagogische vaardigheden en meer dan de helft gaf aan dat er onvoldoende aandacht is voor stage-ervaringen met betrekking tot relationele en seksuele vorming.

Meer specifiek kunnen ook enkele conclusies getrokken worden over de aandacht op de pabo voor vakinhoudelijke, vakdidactische en pedagogische bekwaamheden.

Het merendeel van de respondenten vindt dat op alle bevraagde aspecten van *vakinhoudelijke* bekwaamheid geen of weinig aandacht voor dat aspect is tijdens hun opleiding. Eveneens voelt het merendeel van de respondenten zich op bijna alle ondervraagde onderwerpen onvoldoende voorbereid. Aankomende leerkrachten voelen zich op vakinhoudelijk gebied meer voldoende voorbereid dan beginnende leerkrachten. Verklaringen hiervoor zouden kunnen zijn dat het onderwijs op de pabo recent verbeterd is, waardoor de huidige studenten (aankomende leerkrachten) zich beter voorbereid voelen. Een andere mogelijkheid is dat de beginnende leerkrachten meer praktijkervaring hebben en hierdoor beter weten welke onderwerpen op de pabo wel en welke niet aansluiten op de praktijk.

Ook op het gebied van *vakdidactische* en *pedagogische* bekwaamheid blijkt voor de meeste aspecten volgens driekwart van de respondenten geen of weinig aandacht te zijn in de opleiding. Opvallend is dat ook hier aankomende leerkrachten iets vaker aangeven dat een aspect voldoende/veel aandacht kreeg op de pabo dan beginnende leerkrachten. Zowel aankomende als beginnende leerkrachten vinden dat er te weinig aandacht is voor: *keuzes maken in geschikt lesmateriaal*, *lesgeven in een doorlopende leerlijn* en *samenwerken met ouders*. Op geen enkel aspect binnen vakdidactische en pedagogische bekwaamheid blijkt een meerderheid van de respondenten zich voldoende voorbereid te voelen. Opvallend is daarbij dat maar liefst 96% van de beginnende leerkrachten aangeeft zich onvoldoende voorbereid te voelen op samenwerken met ouders. Het merendeel van de leerkrachten voelt zich onvoldoende voorbereid om *adequaat te reageren op moeilijke en/of onverwachte situaties in de klas*. Leerkrachten voelen zich met name onvoorbereid op *leerlingen die niet durven uit te komen voor hun seksuele- of genderidentiteit*, *leerlingen die niet makkelijk over seksualiteit praten in de klas* en *leerlingen die negatieve ervaringen hebben met relaties en seksualiteit*.

Uit de antwoorden op de vragen over het waarborgen van een veilig klasklimaat komt naar voren dat dat de focus in de opleiding vooral ligt op het creëren van een veilig klasklimaat in het algemeen,

maar dat er hierbij weinig specifieke aandacht is voor de verschillende aspecten van relationele en seksuele vorming. Dit correspondeert met de uitkomst dat slechts een kwart van de beginnende leerkrachten zich voldoende voorbereid voelt na het afronden van de pabo om een veilig klasklimaat te waarborgen tijdens lessen relationele en seksuele vorming.

Hieruit kan voorzichtig geconcludeerd worden dat er onvoldoende aandacht is voor seksuele en relationele vorming op de pabo.

Onderzoeksvraag 3: Welke ervaring hebben aankomende en beginnende leerkrachten in het primair onderwijs met het geven van relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit in de praktijk?

De meeste aankomende leerkrachten hebben nog nooit relationele en seksuele vorming gegeven. Slechts een vijfde van de aankomende leerkrachten heeft tijdens de stage een dergelijke les gegeven, hoofdzakelijk in de bovenbouw. Dit is opmerkelijk omdat aan dit onderzoek enkel studenten konden deelnemen die al in hun derde of vierde jaar van de pabo zitten. Ook voor de groep beginnende leerkrachten geldt dat slechts een vijfde relationele en seksuele vorming heeft gegeven tijdens de stage. Wél hebben de meeste beginnende leerkrachten relationele en seksuele vorming gegeven tijdens hun betaalde baan. Dit was vooral tijdens een themaweek, slechts een op de twintig beginnende leerkrachten gaf aan relationele en seksuele vorming structureel te geven.

Opvallend is dat het merendeel van de respondenten vindt dat ze, ondanks onvoldoende voorbereiding aan *vakinhoudelijke* bekwaamheid op de pabo, wel voldoende *vakinhoudelijke* kennis hebben. Het gaat hierbij om *kennis van seksualiteit en relaties en seksuele gezondheid van jongeren, kennis over seksuele diversiteit en genderdiversiteit, kennis over het verloop van de seksuele ontwikkeling van leerlingen, en kennis over culturele, religieuze en genderdiversiteit*. Op al deze bevraagde kennisgebieden voelden in verhouding net iets meer beginnende dan aankomende leerkrachten zich bekwaam. Toch vindt een kwart van alle leerkrachten dat ze onvoldoende kennis hebben over culturele, religieuze en genderdiversiteit.

Een mogelijke verklaring voor het verschil tussen de beperkte aandacht voor *vakinhoudelijke* kennis op de pabo en de hoge mate van bekwaamheidsgevoel zou kunnen zijn dat leerkrachten, met name aankomende leerkrachten, zichzelf nog kunnen overschatten in de mate waarin ze zich bekwaam voelen. Een andere verklaring kan zijn dat de voorbereiding op de pabo beperkt was, maar dat de respondenten de kennis op een andere manier hebben vergaard, en zich op manier alsnog bekwaam voelen.

Uit de resultaten blijkt verder dat de respondenten zich minder bekwaam voelen in het *vakdidactische* aspect dan het *vakinhoudelijke* aspect, met name aankomende leerkrachten. Ongeveer twee derde van de aankomende leerkrachten zegt geen verschillende leer- en werkvormen en geen geschikte en goed onderbouwde lesmaterialen te kennen. Beginnende leerkrachten waren hier meer verdeeld over. De helft van de beginnende leerkrachten geeft aan goed in staat te zijn les te geven over relationele en seksuele vorming, tegenover iets meer dan een derde van de aankomende leerkrachten. Toch is er ook nog een aanzienlijk deel – 13 % van de beginnende leerkrachten en bijna 40% van de aankomende leerkrachten – dat zegt niet in staat te zijn om hierover les te geven. Bovendien geeft van de beginnende leerkrachten ook ongeveer een derde aan dat ze geen geschikte en goed onderbouwde lesmaterialen kennen. Ook geven ze aan dat ze onvoldoende verschillende leer- en werkvormen kennen voor het geven van relationele en seksuele vorming.

Het merendeel van de respondenten voelt zich wél bekwaam in *pedagogische* vaardigheden, zoals in het adequaat kunnen reageren op vragen van leerlingen en situaties in de klas, en het praten met leerlingen over seksualiteit en relaties. Over het algemeen voelt een hoger aantal beginnende leerkrachten dan aankomende leerkrachten zich bekwaam op de pedagogische aspecten. Een opvallend groot verschil blijkt te zitten in het bekwaamheidsgevoel om *met leerlingen te praten over seksuele diversiteit en/of genderdiversiteit*. Bijna alle beginnende leerkrachten vinden dit niet lastig, terwijl bijna een op vijf van de aankomende leerkrachten dit wel lastig vindt. Toch is het van belang om niet te vergeten dat bij bijna alle pedagogische aspecten ook nog een deel van de respondenten aangeeft zich niet bekwaam te voelen. Zo geeft ongeveer een kwart aan niet te kunnen

beoordelen of seksueel gedrag passend is bij de ontwikkelingsfase van een leerling, en weet de helft van de leerkrachten niet naar welke instanties leerlingen en ouders doorverwezen kunnen worden.

Opvallend is wel dat de respondenten situaties rondom seksualiteit en relaties in hele verschillende mate meemaken in de praktijk. Voor de meeste situaties geldt dat het merendeel van de beginnende leerkrachten het soms tot vaak meemaakt. De meeste aankomende leerkrachten geven juist vaker aan dat ze het soms tot nooit meemaken in de praktijk. De leerkrachten hebben het meest te maken met *leerlingen die niet makkelijk over seksualiteit praten in de klas*.

Tot slot blijkt dat leerkrachten zich over het algemeen kundig voelen in het waarborgen van een veilig klimaat, óók als het gaat om een veilig klimaat op specifieke momenten zoals relationele en seksuele vorming, of bij ongeplande situaties of gesprekken over relaties en seksualiteit. Dit is opvallend, omdat bij onderzoeksvraag 2 naar voren kwam dat leerkrachten in de voorbereiding op de pabo op het waarborgen van een veilig klimaat de koppeling misten met het waarborgen van een veilig klimaat bij specifiek het thema relaties en seksualiteit. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de respondenten dit bekwaamheidsgevoel pas ontwikkeld hebben na afronding van de pabo, bij het opdoen van praktijkervaring. Dit correspondeert met de uitkomst dat het aantal beginnende leerkrachten dat zich hierin bekwaam voelt hoger ligt dan het aantal aankomende leerkrachten.

Onderzoeksvraag 4: Wat is er volgens aankomende en beginnende leerkrachten in het primair onderwijs nodig in de pabo om hen voldoende toe te rusten op het geven van relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit?

Leerkrachten vinden het onderwerp relationele en seksuele vorming en seksuele integriteit belangrijk en hebben te weinig aandacht voor dit onderwerp op de pabo ervaren. De conclusie is dat meer lessen nodig zijn op zowel inhoudelijk, vakdidactisch als pedagogisch gebied, om te zorgen dat toekomstige leerkrachten deze bekwaamheden ontwikkelen en zich beter voorbereid voelen op de praktijk. De resultaten laten zien dat respondenten waarde hechten aan het bewust maken van toekomstige leerkrachten van het feit dat leerlingen met uiteenlopende opvattingen over en verschillende perspectieven op relaties en seksualiteit op school komen. Bijvoorbeeld vanuit culturele of religieuze waarden, om hier vervolgens adequaat mee om te kunnen leren gaan.

Enkele aspecten vragen volgens de uitkomsten van dit onderzoek duidelijk om meer aandacht. Op *vakinhoudelijk* gebied is dat kennis over culturele, religieuze en seksuele diversiteit en genderdiversiteit. Op *vakdidactisch* gebied dient meer aandacht te zijn voor bestaande geschikte lesmaterialen en verschillende leer- en werkvormen voor het geven seksuele en relationele vorming. Op *pedagogisch* gebied mag meer aandacht uitgaan naar het signaleren van en adequaat handelen bij seksueel (grensoverschrijdend) gedrag. Dit vraagt ook om het goed kunnen beoordelen of seksueel gedrag passend is bij de ontwikkelingsfase van de leerling. Ook voor het samenwerken met ouders moet meer aandacht zijn. Hoewel over het waarborgen van een veilig klasklimaat meer onderwijs gegeven wordt op de pabo dan andere aspecten, is het waarborgen van een veilig klasklimaat bij het thema relaties en seksualiteit ook gewenst.

3.2 Sterktes en beperkingen

Huidig onderzoek heeft enkele sterktes en beperkingen, waarmee rekening moet worden gehouden bij het gebruiken van de conclusies.

Dit onderzoek bestond alleen uit zelfrapportages. Bij stellingen als *“Ik ben in staat goed les te geven over relationele en seksuele vorming in het onderwijs”* kunnen er hierdoor alleen conclusies getrokken worden over de eigen perceptie van respondenten over hun vaardigheden. Er is niet daadwerkelijk getoetst in hoeverre de respondenten in staat zijn goed les te geven over relationele en seksuele vorming.

De verhouding vrouwelijke en mannelijke leerkrachten is te generaliseren, deze komt overeen met de verhouding vrouwelijke en mannelijke leerkrachten in het onderwijsveld. Dit draagt bij aan de representativiteit van de steekproef, evenals de representatie van zowel beginnende als aankomende leerkrachten. Echter, de beperkte omvang van de steekproef is een limitatie van het onderzoek. Er is

sprake van representatie van diverse hogescholen, wel met een meerderheid van de respondenten van de hogeschool Leiden en hogeschool Utrecht. Tevens geeft merendeel van de respondenten les in een matig tot zeer sterk stedelijk gebied. Hierdoor is de generaliseerbaarheid laag en dienen de conclusies met voorzichtigheid gebruikt te worden.

Een andere limitatie van het onderzoek is de geringe mate waarin bepaalde gegevens wel verzameld zijn, zoals de verschillende schooltypen waarop de respondenten werkzaam zijn, maar welke niet gebruikt zijn om te toetsen of dit samenhangt met bijvoorbeeld de ervaringen van de respondenten met het geven van relationele en seksuele vorming.

Een sterke kant van dit onderzoek is de aandacht voor zowel relationele en seksuele vorming als voor het werken aan seksuele integriteit. Daarnaast zijn deze beide onderdelen breed gekaderd in het onderzoek, doordat er onderzoek is gedaan naar zowel de voorbereiding op en de aandacht voor het onderdeel op de pabo als naar de ervaring met het onderdeel in de praktijk, en doordat er onderzoek is gedaan naar zowel de vakinhoudelijke bekwaamheid als vakdidactische en pedagogische bekwaamheid die voor beide onderdelen nodig is.

3.3 Aanbevelingen

Uit dit onderzoek blijkt dat leerkrachten zich onvoldoende voorbereid voelen op het geven van relationele en seksuele vorming en het waarborgen van seksuele integriteit. Op basis van de bevindingen zijn er een aantal aanbevelingen die bij kunnen dragen aan het beter toerusten van toekomstige studenten om relationele en seksuele vorming te geven en bewust, respectvol en verantwoordelijk om te gaan met seksueel gedrag en situaties in de klas.

1. Besteed binnen het onderwijs op de pabo (meer) aandacht aan relationele en seksuele vorming. Respondenten geven vaak aan dat ze weinig tot geen onderwijs krijgen over relationele en seksuele vorming, terwijl ze hier wel behoefte aan hebben. Zorg dat studenten hier al tijdens de stage ervaring mee opdoen. Daarbij is het belangrijk om aandacht te geven aan zowel vakdidactische en vakinhoudelijke competenties, als de specifieke pedagogische bekwaamheid die nodig is voor het verzorgen van dit onderwijs.
2. Behoud de aandacht voor het creëren van een sociaal veilig klas-/schoolklimaat op de pabo, maar maakt seksuele integriteit expliciet onderdeel van deze aandacht voor sociale veiligheid. Op deze manier zorg je ervoor dat toekomstige docenten (vo) sociale veiligheid kunnen waarborgen wanneer situaties rondom seksualiteit zich voordoen op school. Denk aan genderdiversiteit en seksuele diversiteit en seksueel gedrag van leerlingen.
3. Besteed meer aandacht aan inhoudelijke kennis, met name met betrekking tot de onderwerpen:
 - Gebruik van anticonceptie en condoom;
 - Seksueel plezier/respectvolle omgang;
 - Culturele, religieuze en seksuele diversiteit en genderdiversiteit.
4. Laat studenten kennismaken met geschikte en goed onderbouwde lesmaterialen en verschillende leer- en werkvormen voor het geven van relationele en seksuele vorming. Stimuleer studenten om hiermee aan de slag te gaan tijdens de stage, zodat ze hierin later goede keuzes kunnen maken.
5. Besteed meer aandacht aan pedagogische en vakdidactische bekwaamheid met betrekking tot relationele en seksuele vorming en het werken aan seksuele integriteit. Zet in op casuïstiek en gespreksvoering. Vooral op de volgende aspecten:
 - Adequaar reageren op vragen van leerlingen;
 - Adequaar reageren op seksueel gedrag dat past bij de ontwikkelingsfase van de leerlingen;
 - Beoordelen of seksueel gedrag passend is bij de ontwikkelingsfase van een leerling;
 - Signaleren van en adequaat handelen bij seksueel (grensoverschrijdend) gedrag;
 - Samenwerken met ouders;
 - Lesgeven in een doorlopende leerlijn.